

УДК 94 (477)“1930/1933”
DOI: <http://>

ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНІ КАМПАНІЇ У ПІВДЕННО-СХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА ТЕРОРУ ПРОТИ СЕЛЯНСТВА РЕГІОНУ

Тарас ПШЕНИЧНИЙ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Кафедра археології та музеєзнавства
вул. Володимирська 60, Київ, 01601, Україна
E-mail: pshenychnyi.taras@knu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2484-2694>

Тема Голодомору 1932–1933 рр. була і залишається чутливою для українського суспільства. Дев'яності роковини цієї трагедії припали на не менш трагічні події, викликані повномасштабною війною Росії проти України. Це є яскравим свідченням того, що сучасна Російська Федерація, як правонаступниця Радянського Союзу, продовжує реалізовувати проекти по знищенню українського народу, руйнуванню його держави, форматуванню культури, анексії пам'яті. Кожне з таких намагань тоталітарного режиму радянського, чи путінського сучасного, можна розглядати як індивідуально так і комплексно, крізь призму застосування спеціальних механізмів терору.

Радянський Союз був тією державою, яка з перших днів свого існування перетворив терор на інструмент трансформації суспільства. Саме його більшовицький режим використав у “вирішенні” національного питання. Паралельно із пропагуванням ідеї інтернаціоналізму, радянський уряд ініціював та посилював класову боротьбу. Її масштаби сповна відчували на собі українці, які у 1930-х рр. стали заручниками штучного голоду. Проте, у запропонованій статті йдеться не про аналіз голоду-явища як такого, а передумов, які до нього привели через тотальні хлібозаготівельні кампанії. Фокус ставиться на висвітлення їхніх масштабів у регіоні, населення якого, апріорі, не повинно було би голодувати, через аграрний потенціал південно-східних областей Української СРР. На основі статистичних даних, отриманих з великої кількості архівних документів, у статті продемонстровано еволюцію державної політики щодо реалізації хлібозаготівельних кампаній. На прикладі урядових рішень показано розгортання масштабів хлібозаготівель та їхнє форсування на найвищому державному рівні. Відтак, автор звертає увагу на виникнення продовольчого колапсу серед мільйонного населення регіону, для якого дії державної влади були цілковито незбагненними. Поряд з цим не залишається поза увагою автора формування кадрової політики в Українській СРР для забезпечення та супроводу хлібозаготівельного терору. Таким чином, за хлібозаготівельним терором в південно-східних областях України, йдеться у статті, стояли конкретні особи делеговані урядом держави. А це лише в черговий раз підтверджує, що масові хлібозаготівельні кампанії в Українській СРР чітко режисерувалися, координувалися і були проявом концентрованого несприйняття українського фактору радянською більшовицькою системою.

Ключові слова: хлібозаготівлі, терор, українці, Українська СРР, Голодомор, селянство.

Постановка проблеми. Дев'яносто років віддаляє сучасне українське суспільство від жахливого Голодомору 1932–1933 рр. Штучно створений, в рамках політичного та економічного експерименту, він є яскравим свідченням того, як тоталітарні системи нездатні на повагу до людської гідності та життя

людини загалом. Адже нищість політичної еліти Радянського Союзу полягала в тому, що їй взагалі спало на думку піти на свідоме вбивство мільйонів українців тільки через те, що в них була власне бачення господарювання та господарських відносин. У їхньому знищенні й проявився феномен радянського “економічного експерименту”, в якому українському селянству відводилася роль “піддослідного кролика”.

Перехід від нової економічної політики до індустріалізації та кооперації сільського господарства, що розпочався в СРСР у другій половині 1920 рр., став новою спробою загравання із суспільством. На XIV та XV з'їздах Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б)) було розроблено та затверджено оновлену модель взаємовідносин держави та суспільства. В цьому ключі сільське господарство України перетворювалося на основну піддослідну галузь економіки, а українське селянство стало об'єктом, згаданого вище, експерименту.

Історіографія дослідження. В українській історіографії тематика Голодомору, а зокрема й проблематика хлібозаготівельних кампаній 1932–1933 рр., представлена під різними ракурсами. Яскраво вираженою вона є в роботах С. Кульчицького¹, О. Лисенко², Р. Подкура³, М. Старовойтова та В. Михайличенка⁴, Н. Романець⁵ та інших. Зокрема, є чимало досліджень присвячених регіональному вивченню цієї тематики⁶. Проте, 90-ті роковини Голодомору, які припали на фазу повномасштабної війни Російської Федерації проти України, актуалізують переосмислення трагедії. За останні десятиліття появилось нове покоління українських та зарубіжних істориків, які розширили тематику наукових рефлексій навколо Голодомору 1932–1933 рр.⁷ Окрім того, осмислення його природи та масштабів вже давно набуло й міждисциплінарного характеру.

¹ Станіслав Кульчицький, *Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення*. (Київ: Наш час, 2008), 424.

² Олена Лисенко, “Діяльність комсомольців як елемент здійснення державного терору під час колективізації сільського господарства”, *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ* 1 (49), (2018): 119–148.

³ Роман Подкур, “Інформаційно-аналітичні документи ГПУ УСРР про Голодомор 1932–1933 рр.”, *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ* 1 (55), (2021): 338–364.

⁴ Микола Старовойтов, Володимир Михайличенко, *Голодомор на Луганщині 1932–1933 рр. Науково-документальне видання*. (Київ: Стилос, 2008), 288 с.

⁵ Наталія Романець, “Репресивні механізми хлібозаготівельних кампаній 1927–1929 рр.”, *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* 40, (2014): 85–90.

⁶ Станіслав Кульчицький, *Колективізація сільського господарства на Донбасі: 1928–1938*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 2015), 188 с.; Василь Марочко, *Голодомор 1932–1933 років на Донбасі*. (Київ: Інститут історії України, 2015), 96 с.; Станіслав Бледнов, *Голодомор в Донбасі (1932–1933 рр.)*. Авторський роздум, свідчення, документи. (Донецьк: Донбас, 2008), 304 с.

⁷ “Репресовані” щоденники. *Голодомор 1932–1933 років в Україні*, упорядник та загальний редактор Ярослав Файзулін. (Київ: Фенікс, 2018), 352 с.; Гудзь Віктор, *Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: монографія*. (Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019), 1153 с.; Ярослава

24 лютого 2022 р., яке вже сьогодні можна характеризувати початком імплементації російською політичною елітою масштабного геноцидного проєкту по відношенню до української нації у XXI ст., змушує вдаватися до аналізу методів його втілення. І без історичних паралелей тут важко обійтися. Адже між геноцидними практиками 1930-х рр. і звірствами російських військ в містах Бучі, Бородянці, Ізюмі чи Маріуполі простежуються спільні риси. Як і сталінський, так сьогодні і путінський режим, вбачає в громадянах України, потенційну загрозу для самого себе. Тому, як зазначає сучасна американська історикня Енн Еплбаум: “Чому Сталін влаштував голод? Тому що він остерігався української селянської революції. Тому що він боявся, що Україна буде протидіяти його пануванню. Він боявся, що суверенітет України був би загрозою цілісності Радянського Союзу”⁸. Владімір Путін, як відомо з його виступів перед журналістами, неодноразово публічно називав розпад Радянського Союзу найбільшою геополітичною катастрофою XX ст. Все це, змушує нас подивитися на Голодомор 1932–1933 рр. як на один з елементів знищення українського народу. Зокрема, це стосується реалізації екстермінаційної кампанії проти населення південно-східних областей України, як в минулому так і сьогодні. Як і колись, так і зараз, окуповані українські території залишаються сировинним придатком в розрахунку політичних еліт Російської Федерації. Не є виключенням й український Донбас, з його енергетичним та аграрним потенціалом.

Наприкінці 1920-х рр. на окупованих Радянським Союзом українських територіях розпочався процес імплементації оновленого варіанту економічної політики, суть якої зводилася до запровадження всесоюзних обов’язкових хлібозаготівель. XV з’їзд ВКП(б) у червні 1928 р. відкрив двері для цього процесу. Уже до кінця 1928 р. передбачалося розгорнути хлібозаготівельні заходи у промислових районах півдня і сходу УСРР⁹. Мета режиму полягала у тому, щоб взяти під абсолютний державний контроль ринок українського зерна. Проте, де-факто, практичні механізми реалізації поставлених завдань, з урахуванням регіональних особливостей, запропоновані не були. Лише весною 1929 р. секретар Харківського окружного комітету Павло Постишев запропонував власний метод заготівель зерна, який було взято за основу. Його суть полягала в тому, що, виходячи із районного плану заготівель, двом-трьом селам доручалося виконати

Барб’єрі, Квітка Перегінець, “Історія XX сторіччя в європейських ЗМІ: дослідження медійного нарративу щодо подій, які мають вплив на роль України у світових процесах”, *Український інститут*, доступно 10 січня 2020, <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/istoriya-hh-storichchya-v-yevropejskyh-zmi-ua.pdf>; Liam Kennedy, “Famine as genocide? Ukraine and Ireland”, *QUCEN Working Paper Series 22–03* (2022): 26.

⁸ Богдан Цюпин, “«Червоний голод» – війна Сталіна з українцями і українофобія спадкоємців СРСР”, *Голос Америки*, доступно 15 вересня 2017, <https://www.holosameryky.com/a/applebaum-red-famine-book/4028552.html>.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України), ф. 1. (Центральний Комітет Комуністичної партії України), оп. 5, спр. 385 (Огляди виконання рішень XV з’їзду ВКП(б) щодо наступу на куркуля по округах.), арк. 272.

річне завдання протягом однієї, максимум двох п'ятиденок. При цьому, село передбачалося розділити на окремі ділянки для створення максимальних умов контролю над процесом.

Запропонований П. Постишевим метод був тісно пов'язаний з методом проведення хлібозаготівель Йосифа Сталіна, який мав назву “уральсько-сибірського” і вперше був запропонований під час поїздки радянського очільника до Сибіру у січні 1928 р.¹⁰ Тільки його особливість полягала не лише в доведенні окремого хлібозаготівельного плану до окремого господарства, але й у використанні протистояння між заможними та незаможними верствами населення. Таким чином, по-перше, між селянами штучно створювалися соціальні напруження, які часто переростали в силові протистояння; по-друге, до тих, хто опирався державним реформам, запроваджували цілий спектр репресивних заходів. Так, лише у 1929 р. вони мали місце Бердянському, Володарському, Старо-Каранському, Маріупольському районах Донецької області, внаслідок яких було заарештовано близько 200 осіб¹¹.

Однак, “холодним душем” для населення південно-східних регіонів Української СРР стало запровадження влітку 1930 р. нових правил хлібозаготівель. Відповідно до них, селян регіону зобов'язували здати у фонд держави 1,2 млн тонн зерна, крупи, картоплі та інших видів сільськогосподарської продукції із урожаю поточного року¹². Проблема полягала не лише у розмірах встановлених показників, але й у тому, що вони виявилися нестабільними та нечіткими. Так, вже у серпні 1930 р. видано чергову постанову “Про роботу хлібозаготівлі на місцях”, відповідно до якої встановлювалися нові показники плану здачі зерна на серпень по окремих районах південно-східної України в розмірі 1,05 млн тонн¹³.

Характерно, що поряд із завищенням заготівельних норм проявлялася абсолютна відсутність фахового адміністративного ресурсу для управління цим процесом. У тому ж таки 1930 р. у більшості районів Донеччини жнива проходили незадовільно через невміння місцевого курівництва здійснити фаховий розподіл

---

¹⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України), оп. 20, спр. 3056 (Резолюції пленумів, протоколи, виписки із протоколів про настрої серед робітників і становиче з хлібозаготівлями), арк. 41–42.

¹¹ Державний архів Донецької області (далі – ДАДО), ф. р-1521 (Горлівський міськком ЛКСМУ (1924–1991), оп. 1, спр. 11 (Проекти постанов, доповідні записки, листи, доповіді, інформації партійних, радянських, господарських органів, переписка з ними про постачання робочих Донбасу, громадське харчування), арк. 53.

¹² ЦДАВОВУ України, ф. 27 (Міністерство сільського господарства і заготівель Української РСР), оп. 11, спр. 104 (Інформаційний бюлетень Наркомзему УРСР, статут Української зовнішньо торгівельної палати та матеріали про розкуркулення), арк. 23–24.

¹³ ЦДАВОВУ України, ф. 27 (Міністерство сільського господарства і заготівель Української РСР), оп. 10, спр. 207 (Постанова Наркому УРСР та листування про проведення весняної посівної кампанії), арк. 23–24, 272.

технічних ресурсів. До речі, серед архівних документах того періоду є чимало листів жителів області до вищого державного чи республіканського керівництва, у тому числі до Й. Сталіна, в яких йдеться про незадовільне управління колгоспними господарствами та процесом хлібозаготівель. Одним із таких є лист працівника одеської залізниці Авербуха, який працюючи на маршруті Одеса–Харків, писав: “Вдзовж залізничної колії Одеса–Харків поля з хлібом стоять не прибрані. Від населення надходять скарги, що причиною всього є нестача засобів виробництва, а також з боку місцевого керівництва жодної роботи, окрім пропаганди, не проводиться”¹⁴. Про такий стан справ часто можна було прочитати на шпальтах щоденної газети ЦК КП(б)У “Комуніст”. У жовтневому номері за той таки 1930 р. читаємо: “... Врожай на полях Слов’янського та Краматорського районів стоїть не зібраним. В Ясногородському колгоспі, на Краматорщині, на кількох сотнях гектарів лежать снопи пшениці, які вже почорніли і почали проростати”¹⁵. Це лише окреме свідчення відсутності якісного управління на місцях. Суміжною проблемою було і те, що пошуку шляхів виправлення ситуації, ані на обласному, ані республіканському, а тим більше, всесоюзному рівнях не відбувалося. Натомість, набували обертів репресивні заходи, але не стільки по відношенню до управлінців, як до селянства. Так, після жовтневого моніторингу хлібозаготівельних кампаній у південно-східних областях Української СРР було визнано, що основною причиною їхнього провалу став саботаж зі сторони “куркульсько-заможницьких дворів”¹⁶.

Слід відзначити, що окрім відсутності професійних кадрів, абсолютно негативною була комунікація керівників колгоспів із селянством. Замість пошуку шляхів взаємодії із ним, вище партійне керівництво вдалося до іншого способу “виправлення” ситуації у “кризових” районах. Так, за рішенням ЦК ВКП(б) у листопаді 1930 р. розпочався процес призначення спеціальних комісій до областей та районів, які було визначено як проблемні в ході хлібозаготівельних кампаній. Зокрема, в Одеську область направлялася комісія у складі 100 осіб, Дніпропетровську – 100, Миколаївську – 50, Запорізьку – 50, Херсонську – 50 і Маріупольський район – 50 осіб¹⁷. Проте, результат їхньої роботи вилився в те, що станом на початок 1931 р. ситуація в регіонах лише погіршилася. Жодні “запобіжні” заходи уряду та спеціальних урядових організацій на місцях не принесли результату, як і не зняли напруги серед населення навколо масштабування хлібозаготівельних кампаній.

Таким чином, хлібозаготівельні ініціативи 1930–1931 рр. вилилися у вкрай негативне явище. Не лише одноосібники, але й колгоспники, відмовлялися від

¹⁴ ЦДАВОВУ України, ф. 1, оп. 6, спр. 178 (Справа по розгляду заяв громадян на літеру “А”), арк. 30.

¹⁵ “Колгоспне будівництво”, *Комуніст*, (15 жовтня 1930).

¹⁶ “За хлібозаготівлі, за індустріалізацію”, *Комуніст*, (27 жовтня 1930).

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4287 (Телеграми ЦК ВКП(б), доповідні записки, довідки, переписка ЦК ВКП(б) з райкомаами КП(б)У), арк. 7–11.

збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Стала яскраво проявлятися тенденція нерозуміння селянством причини власної провини у незадовільних хлібозаготівлях, тоді як розуміння штучно створеної кризи в сільському господарстві ставало дедалі чіткішим та зрозумілішим.

Разом з тим, попри зниження планів хлібозаготівель, експорт зерна з портів та залізниць південних міст УСРР в 1931 р. не знизився. Так, лише з морських доків Бердянська, Маріуполя, Миколаєва та Одеси в цьому році було експортовано близько 9 млн тонн зерна¹⁸. Окрім того, з Одеської, Кременчуцької, Дніпропетровської залізничних товарних станцій впродовж року відправлялися сотні вагонів із зерном на експорт. Зокрема, станом на грудень 1931 р. загальноукраїнські показники експорту зерна склали: пшениці – 29,7 тис., жита – 70,3 тис., ячменю – 62,4 тис., кукурудзи – 39,6 тис. тонн¹⁹.

Слід відзначити, що республіканський, а відтак регіональний, аналіз наслідків хлібозаготівель 1931 р. відбувся лише на початку 1932 р. У січні хлібозаготівлі стали предметом жвавих обговорень, як серед членів політбюро ЦК ВКП(б), так і дискусій у середовищі ЦК КП(б)У. Особливої гостроти проблема набула після січневого (1932 р.) пленуму ЦК ВКП(б), на якому було прийнято Постанову “Про поверхпланові хлібозаготівлі”. Із заувагою до нього виступили, зокрема, член політбюро, народний комісар робітничо-селянської інспекції ВКП(б) (1931–1934 рр.) Ян Рудзутак та секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор. Вони запропонували Й. Сталіну визначити прогностичні показники хлібозаготівель на цілий рік, щоб колгоспники та колгоспи могли наперед розрахувати свій ресурс і визначити щомісячні показники здачі зерна у фонд держави. Однак, на засіданні політбюро ЦК ВКП(б) 16 березня 1932 р. таку пропозицію відкинули²⁰. Натомість визначено, що з усього заготовленого зерна у 1932 р. 40% передбачалося спрямувати на місцеві потреби (оплату трудовнів, заготівлю фуражу, дитяче харчування), а 60% повинні були надійти до загальнодержавного фонду²¹. Власну інтерпретацію такого рішення подав згаданий вище С. Косіор на засіданні Дніпропетровської обласної партійної організації. У своєму виступі він відзначав: “Такого відсотку втрат, який ми маємо в цьому році, ми не мали багато років. В

¹⁸ Голод-геноцид 1932–1933 рр. на території Миколаївщини: погляд істориків, очевидців, архівні матеріали (до 70-річчя трагедії), голова редакційної колегії Олексій Гаркуша. (Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 2003), 82.

¹⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4312 (Телеграми ЦК ВКП(б), доповідні записки, довідки, переписка ЦК ВКП(б) з райкомами КП(б)У), арк. 4–7, 14–29, 35, 62, 90; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5446 (Телеграми ЦК ВКП(б) до ЦК КП(б)У про невиконання плану експортної програми), арк. 23–27, 35–37, 40.

²⁰ Николай Ивницкий, “Голод 1932–1933 гг.: кто виноват? (по документах «кремлевского архива)”, *Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини і наслідки*, за редакцією Станіслава Кульчицького. (Київ: Інститут історії України НАН України, 1995), 37.

²¹ *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1933. Документы и материалы: В 5 т.*, под редакцией Виктора Данилова, 3. (Москва, “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1999), 242–243, 253.

Дніпропетровській області, де найбільш сконцентрувалися труднощі в сільському господарстві, а в цьому розумінні на Дніпропетровщині вони найбільш помітні, терміново потрібні рішучі перетворення. Адже регіон визначає загальну картину сільського господарства України, а якщо до цього показника віднести Одещину, то це визначатиме все сільське господарство України. Окрім того, Україна вирішує долю всього Радянського Союзу²².

Щоправда, практично кожного місяця 1932 р. масштаби хлібозаготівель лише набирали обертів. Попри опір селян, аргументовані зауваження голів колгоспів та об'єктивну неспроможність досягти успіху “ударними темпами”, ані всесоюзне, ані республіканське керівництво, відступати від визначених планів не збиралося. Для “виправлення ситуації” на рівні обласних та районних рад приймалися “спеціальні заходи”. Так, у травні 1932 р. Миколаївський міськпартком прийняв постанову “Про колгоспи і одноосібні господарства, які не виконують завдань по зернозаготівлі державі”. Відповідно до неї визначалися артілі, на які через невиконання заготівель зерна накладалися штрафи. До таких в Миколаївському районі відносилися артіль “День врожаю” Верхньо-Кутської сільради, “Майбутність” Галицинівської, “Новий шлях” Тернавської та інших сільрад. Щодо приватних господарств, які не виконували завдань, то їхніх власників притягували до кримінальної відповідальності по частині 2 статті 58 Кримінального кодексу УСРР²³.

Нові та суттєві зміни в хід проведення хлібозаготівельних кампаній запроваджено 7 серпня 1932 р., коли ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності”²⁴. Прийнятий документ передбачав застосування жорстоких покарань до тих, хто його порушував. Зокрема, постанова встановлювала вищу міру покарання за розкрадання державної власності, або ж позбавлення волі терміном на десять років. Більше того, інструкція із застосування цієї постанови, яка була затверджена 16 вересня 1932 р., допускала застосування репресивних заходів й до тих дій, які були вчинені ще до її видання, “в разі, коли злочин мав суспільно-політичне значення”²⁵.

Імплементация зазначеної постанови породила катастрофічні наслідки для селян. Відповідно до неї, хлібозаготівельні кампанії набули нових форм. Зокрема, в рамках визначених показників заготівель, які, як вже вказувалося, були далеко

²² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5378 (Доповідні записки сектору парткадрів відділу кадрів ЦК КП(б)У Дніпропетровського обласного і районних партійних комітетів), арк. 31–34.

²³ Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. П-6 (Миколаївський міськком КПУ), оп. 1, спр. 472 (Копії листів, доповідних записок про незадовільне становище з постачання працівників колгоспів і дитячих колоній), арк. 2.

²⁴ *История Советской Конституции. (В документах). 1917–1956*, общая редакция Семена Студеникина. (Москва, Госюриздат, 1957), 672–673.

²⁵ *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1933. Документы и материалы*, 3, 21–22.

не сталими, уряд встановив заборони на виділення з колгоспних резервів продуктів харчування, у тому числі борошна, для громадського харчування. Через такі пункти громадського харчування, як неодноразово зазначалося на засіданнях ЦК ВКП(б), нераціонально використовувалася велика частина зернових фондів районів та областей. Разом з тим, постановою ЦК КП(б)У “Про заходи боротьби із спекуляцією хліба” (серпень 1932 р.), встановлювалася заборона на будь-який продаж хліба до 15 січня 1933 р. У документі зазначалося: “Зобов’язати радянські органи, ДПУ і міліцію забезпечити повне згортання борошна і зерна з ринків; проти куркульсько-заможних господарств, що торгують хлібом, застосувати заходи адміністративної відповідальності згідно закону від 3 липня 1929 р., а також судові репресії; правління колгоспів, що продає хліб на ринках повинно бути притягнуте до судової відповідальності, причому до репресій”²⁶.

Однак згадані вище заходи виявилися не останніми у вже існуючому хлібозаготівельному терорі. Так, нарком юстиції і генеральний прокурор Української СРР Василь Поляков у розвиток постанови, про яку йшлося вище, видав вказівку такого змісту: “Враховуючи те, що тверді завдання виконуються по Донецькій області незадовільно, – в першу чергу це пояснювалося бойкотуванням селян через небажання працювати в новостворених господарствах ... – треба вважати, що кількість застосованих репресій по боротьбі з нещастям хліба в цій області є недостатньою”²⁷. Нові репресії не змусили на себе довго чекати. Вони вилилися в занесення “сіл-боржників” на, так звані, “чорні дошки” та встановлення ще більшого контролю над селянством. З метою забезпечення останнього до, так званих, “проблемних” районів спеціальним рішенням ЦК ВКП(б) було направлено партійно-урядові надзвичайні комісії (судово-слідчі бригади) з необмеженими повноваженнями. Делегацію в Українську СРР очолив В’ячеслав Молотов, натомість в Одеську область було направлено С. Косіора зі 114 помічниками, 106 осіб на чолі з Власом Чубарем та Миколою Скрипником направлялися в Дніпропетровську область, Григорія Петровського, Михайла Михайлика і Якима Дудника з 11 помічниками скеровано в Донецьку область. Результати роботи “спеціальних уповноважених” проявилися відносно швидко. В цьому ж місяці (жовтні 1932 р.) В. Молотов повідомляв Й. Сталіну: “Довелося жорстко покритикувати українські парторганізації і особливо ЦК КП(б)У за відставання у заготівлях”²⁸. Часто

²⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5384 (Директивні листи, телеграми ЦК КП(б)У обкомам партії про створення опорних пунктів по партроботі на селі, боротьбі з куркулями в колгоспах, проведення хлібозаготівельної кампанії, про занесення на чорну дошку, розкрадання хліба), арк. 75.

²⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 281 (Матеріали до протоколу № 66 засідання Секретаріату ЦК КП(б) України), арк. 91.

²⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5282 (Листи ЦК ВКП(б) і його агітмасового відділу обкомам партії про надання посиленої уваги дитячим закладам освіти, припинення українізації в районах СРСР), арк. 14.

конфлікти членів комісій з головами колгоспів висвітлювалися на шпальтах різних друкованих видань. Зокрема в газеті “Вісті ВУЦВК” за 27 листопада 1932 р. зазначалося: “Колгоспи Снігурівського р-ну на Миколаївщині, що закінчили обмолот зерна, здебільшого припинили продавати хліб державі. Голова артілі «Дванадцятиріччя жовтня», член партії Яловенко заявив, що він зниження плану не потребує, бо однаково хліба не здаватиме державі”. У Карпівській сільраді комуністи з артілі «Третій вирішальний» категорично відмовилися виконувати план. ... Через таке ставлення, місцеве керівництво притягувалося до відповідальності”²⁹.

Та загалом, внаслідок роботи згаданих комісій, пріоритетним інструментом реалізації хлібозаготівельного терору, стали репресії. Вже у листопаді 1932 р. вони породили нову хвилю “чисток” в місцевих осередках комуністичної партії. Перші з них відбулися у Снігурівському та Фрунзівському районах Одеської, а також Солонянському, Василівському та Великолипенському районах Дніпропетровської області. У звітній доповіді по проведеній роботі зазначалося: “...по відношенню до колгоспів застосувати самі суворі міри – занести на чорну дошку; повністю вивезти з району всі товари; заборонити державну, кооперативну, колгоспну торгівлю; провести дострокове анулювання всіх кредитів; здійснити чистку всього райпартапарату”³⁰. Як наслідок – органами ДПУ було заарештовано 1 830 осіб (голів колгоспів – 340, членів правлінь – 750, рахівників – 140, бригадирів – 140, вагарів – 265, інших – 195). Тільки на Дніпропетровщині було засуджено за саботаж 2 379, за крадіжку хліба – 5 215 осіб. Всього по області було занесено на “чорну дошку” 228 колгоспів у 43-х районах, із загальною кількістю 3 355 колгоспників³¹.

Щодо одноосібних господарств, які не виконували план хлібоздавання, дозволялося застосовувати інструкцію Центрального Комітету КП(б)У від 11 листопада 1932 р. “Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі”. Відповідно до цього документу передбачалося дотримуватися наступного порядку: в першу чергу йшлося про використання методів швидкого виконання плану всіма членами сільрад (одноосібниками) і членами комісій, що сприяють хлібозаготівлям. Тих, хто не міг виконати своїх зобов’язань передбачалося виключити із сільрад із застосуванням до них репресивних заходів, як до злісних ворогів; господарства, в яких у разі перевірки виявляли закопаний в ямах хліб (за навмисне його псування), передбачалося притягувати до судової відповідальності, а до найбільш злісних саботажників застосовувалося виселення за межі району та області. Проти одноосібних господарств, які ухилялися від

²⁹ “Викрити, розтрощити, вигнати геть з лав партії підсобників класового ворога”, *Вісті ВУЦВК*, (27 листопада 1932).

³⁰ Руслан Пиріг, “В. М. Молотов на Україні: сторінки політичної біографії”, *Український історичний журнал* 7, (1990): 96–97.

³¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5389 (Копії листів повідомлень уповноважених ЦК КП(б)У, обкомів партії про виконання планів хлібозаготівель і розкрадання хліба), арк. 5, 59.

своїх обов'язків щодо здачі хліба, повинна бути посилена робота з накладання грошових штрафів³².

Висновки. Аналіз джерельної бази дозволяє констатувати той факт, що ситуація в селах південно-східних областей Української СРР впродовж 1930–1933 рр. повністю опинилася під контролем ДПУ та інших каральних органів. Їхня сваволя призвела до того, що з переважної більшості колгоспів та з усіх одноосібних господарств було конфісковано весь зерновий резерв. Ситуація в регіоні стала настільки загрозливою, що потребувала негайного припинення будь-яких хлібозаготівельних кампаній та похідних явищ з нею пов'язаних. Проблема стала предметом обговорення на листопадовому засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 1932 р., але більше як незадовільною її не назвали і доручили виправити спеціально уповноваженим – Лазареві Кагановичу та Павлу Постишеву. Вони, відповідно до нової директиви ЦК ВКП(б) від 1 грудня 1932 р. “Про затвердження кінцевого вивозу хліба з глибинних пунктів України”, очолили і так жакливі, за своєю суттю, хід “кінцевої” (зимової – Т. П.) хлібозаготівельної кампанії, який передбачалося завершитися вже взимку наступного року.

Вищезгадані листопадово–грудневі кадрові трансформації, що стали наслідком хлібозаготівельного терору, на початку 1933 р. вилилися в неприємності для партійної номенклатури на місцях. З січня місяця розпочалися кадрові зміни на республіканському рівні, а також на рівні обкомів та райкомів. Другим секретарем ЦК КП(б)У Й. Сталін призначив вже згаданого П. Постишева, якого зобов'язав “вирішити питання втрати більшовицької пильності” керівниками областей, районів і аж головами колгоспів включно. У контексті і так кризового становища в народному господарстві УСРР такі кадрові чистки лише погіршили ситуацію. Оскільки, запроваджувалися нові показники хлібозаготівель на 1933 р., відповідно до них на аграрний комплекс України покладался показник у 62,5 млн. пудів зерна різного виду. Хоча 14 січня 1933 р. показники здачі хліба для України було знижено, та катастрофічна ситуація в сільському господарстві вже стала доконаним фактом. Персональну відповідальність за порушення трудової дисципліни та “шкідництво” було покладено на обласних керівників Василя Строганова, Михайла Майорова, Романа Терехова, а також секретаря ЦК КП(б)У по Донбасу Івана Акулова³³. Проте, і такі зміни не принесли позитивного результату.

Таким чином, проаналізувавши хід реалізації економічних реформ в СРСР, складовою яких були хлібозаготівельні кампанії, слід констатувати їхній провал. Саме вони та супроводжуюча їх система терору, вже восени 1932 р. створила в південно-східних районах України об'єктивні причини голоду. З іншого боку,

---

³² *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1933. Документы и материалы*, 3, 536–537.

³³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 2264 (Стенограма пленуму ЦК КП України), арк. 12–14, 19, 25.

хлібозаготівельний терор призвів до розорення сільських господарств, соціальних конфліктів, запровадження непрофесіоналізму в аграрній сфері, репресій. Поряд з цим, вперше в історії СРСР було поставлено під загрозу основи сільського господарства. Селяни, які традиційно володіли приватною власністю, впродовж 1931–1933 рр. втратили її без жодної компенсації. А внаслідок репресивних заходів вони втратили і будь-який інстинкт до спротиву, до національного відродження.

REFERENCES

- Barb'ieri, Yaroslava, Perehinets, Kvitka. "Istoriia XX storichchia v yevropeiskykh ZMI: doslidzhennia mediinoho naratyvu shchodo podii, yaki maiut vplyv na rol Ukrainy u svitovykh protsesakh". *Ukrainian Institute*. Last accessed: January 10, 2020, URL: <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/istoriya-hh-storichchya-v-yevropejskykh-zmi-ua.pdf> (in Ukrainian).
- Bliednov, Stanislav. *Holodomor v Donbasi (1932–1933 rr.). Avtorskyi rozдум, svidchennia, dokumenty*. Donetsk: Donbas, 2008. (in Ukrainian).
- Danilov, Viktor. *Trahedyia sovetskoï derevny. Kollektivyzatsiia y raskulachyvanye. 1927–1933", t. 3, Dokumenty i materyaly: V 5-ty tt*. Moskva: "Rosyiskaia polytycheskaia entsyklopediia" (ROSSPEN), 1999. (in Russian).
- Holod-henotsyd 1932–1933 rr. na terytorii Mykolaivshchyny: pohliad istorykiv, ochevydstiv, arkhivni materialy (do 70-richchia trahedii)*, holova redaktsiinoi kolehii Oleksii Harkusha. Mykolaiv: MDHU im. P. Mohyly, 2003. (in Ukrainian).
- Hudz, Viktor. *Istoriografii Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini: monografii*. Melitopol: FOP Odnoroh T.V., 2019. (in Ukrainian).
- Studenikin, Semen (Ed.). *Istoriia Sovetskoï Konstytutsyy. V dokumentakh. 1917–1956*. Moskva: Hosiurizdat, 1957. (in Russian).
- Kennedy, Liam. "Famine as genocide? Ukraine and Ireland". *QUCHE Working Paper Series* 22–03 (2022): 26.
- "Kolhospne budivnytstvo". *Komunist*, 1930, October 15. (in Ukrainian).
- Kulchytskyi, Stanislav. *Holodomor 1932–1933 rr. yak henotsyd: trudnoshchi usvidomlennia*. Kyiv: Nash chas, 2008. (in Ukrainian).
- Kulchytskyi, Stanislav. *Kolektivizatsiia silskoho hospodarstva na Donbasi: 1928–1938*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. (in Ukrainian).
- Lysenko, Olena. "Diialnist komsomoltsiv yak element zdiisnennia derzhavnoho teroru pid chas kolektyvizatsii silskoho hospodarstva". *Z arkhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB* 1(49) (2018): 119–148. (in Ukrainian).
- Marochko, Vasyl. *Holodomor 1932–1933 rokiv na Donbasi*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. (in Ukrainian).
- Podkur, Roman. "Informatsiino-analitychni dokumenty HPU USSR pro Holodomor 1932–1933 rr.". *Z arkhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB* 1(49) (2021): 338–364. (in Ukrainian).
- Pyrih, Ruslan. "V.M. Molotov na Ukraini: storinky politychnoi biohrafii". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 7 (1990): 87–99. (in Ukrainian).
- "Represovani" shchodennyky. *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini*, uporiadnyk ta zahalnyi redaktor Yaroslav Faizulin. Kyiv: Feniks, 2018. (in Ukrainian).

- Romanets, Nataliia. “Represyvni mekhanizmy khlibozahotivelnnykh kampanii 1927–1929 rr.”. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* 40 (2014): 85–90. (in Ukrainian).
- Starovoitov, Mykola, Mykhailychenko, Volodymyr. *Holodomor na Luhanshchyni 1932–1933 rr.* Kyiv: Stylos, 2008. (in Ukrainian).
- Tsiupyn, Bohdan. “‘Chervonyi holod’ – viina Stalina z ukraintsiamy i ukrainofobiia spadkoiemtsiv SRSR”. *Holos Ameryky*. Last accessed: October 12, 2023, URL: <https://www.holosameryky.com/a/applebaum-red-famine-book/4028552.html> (in Ukrainian).
- “Vykruty, roztroshchyty, vyhnaty het z lav partii pidsobnykiv klasovoho voroha”. *Visti VUTsVK*, 1932, November 27. (in Ukrainian).
- Yvanytskyi, Nikolai. “Holod 1932–1933 hh.: kto vynovaty (po dokumentakh “kremlevskoho arkhyyva”)”. *Holod 1932–1933 rr. v Ukraini: prychny i naslidky. Mirznarodna naukova konferencija. Kyiv, 9–10 veresnia 1993 r. Materialy, za redaktsiieiu Stanislava Kulchytskoho*. Kyiv: Instytut istoriji Ukrainy, 1995. (in Russian).
- “Za khlibozahotivli za industrializatsiiu”. *Komunist*, 27 zhovtnia 1930. (in Ukrainian).

BREAD PROCUREMENT CAMPAIGNS IN THE SOUTH-EAST REGIONS OF UKRAINE AS A FORM OF TERROR AGAINST THE PEASANTS OF THE REGION

Taras PSHENYCHNYI

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Department of Archeology and Museology
Volodymyrska str. 60, 01601, Kyiv, Ukraine
E-mail: pshenychnyi.taras@knu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2484-2694>

The topic of the Famine of 1932–1933 was and remains sensitive for Ukrainian society. The 90th anniversary of this tragedy coincided with no less tragic events caused by Russia’s full-scale war against Ukraine. In both cases, we are dealing with an attempt to destroy the Ukrainian people, destroy their state, reshape culture, annex memory. Each of these efforts of the totalitarian regime can be considered both individually and comprehensively, through the prism of the use of special mechanisms of terror.

The Soviet Union was the state that, from the first days of its existence, turned terror into a tool for “working” with society. It was he who was used by the Bolshevik regime to “solve” the national question. In parallel with the promotion of the idea of internationalism, the Soviet government embodied, initiated and intensified the class struggle. Its scale was fully felt by the Ukrainians, who in the 1930s became hostages of an artificially created famine. However, the proposed article offers an analysis not of famine as such, but of the preconditions that led to it through total bread harvesting campaigns. The focus is on highlighting their scale in the region, the population of which, a priori, could not become hostage to hunger, due to the agrarian potential of the southeastern regions of the Ukrainian SSR. Based on statistical data obtained from a large number of archival documents, the article demonstrates the evolution of state policy in relation to the implementation of grain procurement campaigns. On the example of government decisions, the expansion of the scale of bread procurement and their forcing at the highest state level is demonstrated. Therefore, the author draws attention to the occurrence of a food collapse among the million population of the region, for which the actions of the state authorities were a priori incomprehensible. Along with this, the formation of the personnel policy in the Ukrainian

SSR to ensure and support the grain procurement terror is not left out of the author's attention. Thus, according to the article, specific persons delegated by the state government were behind the bread procurement terror in the South-Eastern regions of Ukraine. And this is only once again confirming that mass grain procurement campaigns in the Ukrainian SSR were clearly directed, coordinated and were a manifestation of the concentrated rejection of the Ukrainian factor by the Soviet Bolshevik system.

Keywords: bread procurement campaigns, South-Eastern regions of Ukraine, soviet terror, Ukrainian SSR, the Holodomor of 1932–1933, Ukrainian peasantry.